FakeNews.pl
Prawda nie leży pośrodku

INSTRUKCJA DO FISZEK
4 ĆWICZENIA

SCENARIUSZ PRACY Z FISZKAMI

Fiszki edukacyjne wzmacniające krytyczne myślenie

Naucz się rozpoznawać techniki manipulacyjne, błędy poznawcze i cechy myślenia spiskowego

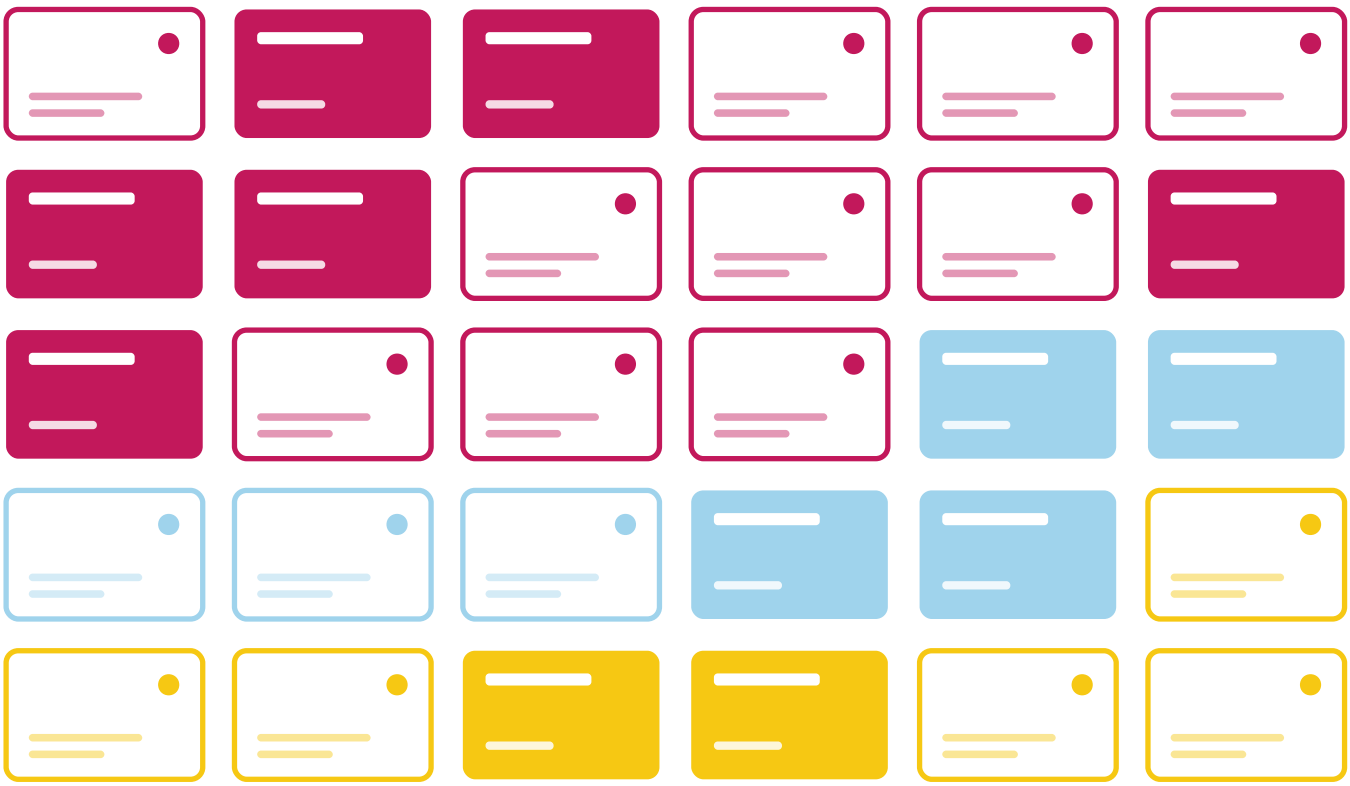

16 technik manipulacyjnych 7 cech myślenia spiskowego 7 błędów poznawczych

Minister Edukacji

Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Edukacji w ramach programu „Kompas Młodego Obywatela".

ZESPÓŁ

Nadzór merytoryczny	**Mateusz Zadroga**
Autor scenariusza	**Mateusz Zadroga**
Autorzy przykładów i objaśnień na fiszkach	**Paweł Cymbor i Julia Dobrowolska**
Przygotowanie grafik i opracowanie graficzne fiszek	**Wojciech Głuszkowski**
Konsultacje merytoryczne scenariusza	**Paweł Cymbor i Julia Dobrowolska**
Redakcja i korekta językowa	**Paweł Staromłyński**
Skład graficzny	**Karol Orzeł**

WYDAWCA

FakeNews.pl
Prawda nie leży pośrodku

Fundacja „Przeciwdziałamy Dezinformacji" – FakeNews.pl

ul. Wigury 8/9, 90-301 Łódź

e-mail: kontakt@fakenews.pl

www.fakenews.pl

WYDANIE

Łódź 2026

ISBN 978-83-984052-1-8

Materiał przygotowany na potrzeby programu „Kompas Młodego Obywatela". Prawa autorskie przysługują Fundacji „Przeciwdziałamy Dezinformacji", a licencja niewyłączna do utworu została udzielona Ministrowi Edukacji.

Materiał przeznaczony do bezpłatnego użytku edukacyjnego.

Minister Edukacji

Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Edukacji w ramach programu „Kompas Młodego Obywatela".

NA POCZĄTEK

Wstęp

Dezinformacja stanowi jedno z największych wyzwań współczesnego świata i spotykamy się z nią na co dzień. Może podważać zaufanie do nauki, zwiększać napięcia społeczne i utrudniać dostęp do rzetelnych informacji. W kwestiach klimatycznych utrudnia debatę nad rozwiązaniami i opóźnia wprowadzanie potrzebnych reform. Podważa również zaufanie do naukowców i nowoczesnych rozwiązań służących ograniczaniu emisji gazów cieplarnianych.

Dezinformacja rozprzestrzenia się łatwo między innymi dlatego, że osoby tworzące zmanipulowane przekazy korzystają z technik, które pomagają wzbudzać silne emocje i utrudniają krytyczną ocenę informacji. Sprzyjają temu również błędy poznawcze, które mogą sprawiać, że zamiast dokładniej analizować informacje, opieramy się na szybkich i uproszczonych wnioskach. Z kolei myślenie spiskowe może prowadzić do patologicznej nieufności wobec wszelkich informacji. Umiejętność rozpoznawania technik manipulacyjnych i cech myślenia spiskowego oraz świadomość działania błędów poznawczych mogą znacząco ułatwić nam poruszanie się w przestrzeni informacyjnej i ocenę wiarygodności przekazów.

Po co są te fiszki?

Dezinformatorzy korzystają z wielu technik, aby przemycić zmanipulowane i fałszywe treści. Czy jesteśmy tego świadomi, czy nie, niemal codziennie na nie trafiamy: na platformach społecznościowych, w mediach czy wypowiedziach polityków. Świadomość ich istnienia oraz umiejętność ich rozpoznawania znacząco wzmacniają odporność na dezinformację i kluczową zdolność krytycznego myślenia. Dlatego też przygotowaliśmy te fiszki — mają one pomóc lepiej zrozumieć zagadnienie, które często jest nieintuicyjne i niełatwe do zrozumienia. Każdy z nas ma wpływ na rozprzestrzenianie się fałszywych treści, a dzięki takiej świadomości możemy je ograniczyć. Fiszki skupiają się przede wszystkim na przykładach związanych ze zmianą klimatu i transformacją energetyczną. Jednak przykłady opisanych technik manipulacyjnych czy błędów poznawczych można znaleźć właściwie w każdym temacie obecnym w debacie publicznej.

Jak pracować z fiszkami?

Materiały są przeznaczone dla uczniów klas 7 i 8 szkoły podstawowej oraz wszystkich klas szkół ponadpodstawowych. Należy jednak dostosować sposób pracy z fiszkami do wieku, wiedzy i możliwości uczniów. Dla uczniów, którzy uczestniczyli już w warsztatach dotyczących dezinformacji, zawarte na fiszkach zagadnienia będą zdecydowanie łatwiejsze. W tym miejscu zachęcamy, żeby zajrzeć na stronę FakeNews.pl do zakładki „Materiały edukacyjne”, gdzie znajdują się między innymi scenariusze lekcji o dezinformacji.

Każda fiszka składa się z dwóch części. Strona A zawiera grafikę i przykład techniki manipulacyjnej, cechy myślenia spiskowego lub błędu poznawczego. Druga strona zawiera wyjaśnienie przykładu, nazwę techniki, błędu poznawczego lub cechy myślenia spiskowego oraz informację o kategorii. Strona B również oznaczona jest kolorem, tak aby fiszki można było szybko podzielić na kategorie. Trzy dokumenty z listami wszystkich technik manipulacyjnych, cech myślenia spiskowego i błędów poznawczych, przydatne podczas niektórych ćwiczeń, znajdują się na stronie FakeNews.pl w zakładce „Materiały edukacyjne". Można je pobrać jako pliki PDF, a następnie wydrukować dowolną liczbę razy.

Instrukcja zawiera 4 ćwiczenia, które można przeprowadzić w klasie, na warsztatach czy innym typie zajęć. Poszczególne ćwiczenia nie powinny zająć zbyt wiele czasu, a więc można je wykorzystać jako element 45-minutowej lekcji. Oczywiście katalog ćwiczeń nie jest zamknięty i można samemu stworzyć nowe, które np. lepiej będą odpowiadały potrzebom danej grupy.

PUDEŁKO ZAWIERA

30 fiszek podzielonych na trzy kategorie	**16** przykładów technik manipulacyjnych	**7** cech myślenia spiskowego	**7** przykładów błędów poznawczych

oraz instrukcję z ćwiczeniami, uwagami i dodatkowymi źródłami.

Trzy kategorie fiszek

Czym są techniki manipulacyjne?

Techniki manipulacyjne służą naginaniu, zmienianiu kontekstu lub przeinaczaniu faktów w celu udowodnienia swoich racji, lub wpływania na cudze poglądy i zachowania. Treści manipulacyjne często nie są wprost fałszywe, ale zawierają stwierdzenia niepełne, użyte w nieodpowiednim kontekście czy wyselekcjonowane informacje.

Czym są błędy poznawcze?

To nieracjonalne sposoby postrzegania rzeczywistości. Wynikają one z faktu, że nasz mózg jest leniwy i lubi odnosić się do tego, co już zna. Często stara się również podjąć decyzję szybko, bez pogłębionej analizy. Wpadaniu w błędy poznawcze sprzyjają przeładowanie informacyjne i emocjonalny sposób analizy informacji.

Czym są cechy myślenia spiskowego?

To 7 cech zidentyfikowanych i opisanych przez badaczy Stephana Lewandowskiego i Johna Cooka. Charakteryzują one sposób myślenia, który sprzyja wierze w teorie spiskowe. Są to mechanizmy, które ułatwiają przetwarzanie informacji zgodnie ze z góry założoną tezą, pozwalając jednocześnie odrzucić wszystkie przeczące tezie fakty.

ŹRÓDŁA

Techniki manipulacyjne opierają się przede wszystkim na liście technik manipulacyjnych opracowanej w ramach projektu Skeptical Science, założonego przez australijskiego badacza Johna Cooka. Dodatkowym wsparciem w tej kategorii była praca ekspertów od dezinformacji z Polsko-Japońskiej Akademii Technik Komputerowych i FakeNews.pl współpracujących w ramach projektu InfoTester. Cechy myślenia spiskowego zaczerpnięte są z Podręcznika Teorii Spiskowych przygotowanego przez Stephana Lewandowskiego i Johna Cooka, przetłumaczonego na polski przez ekspertów z Fundacji Marsz Dla Nauki. Błędy poznawcze zostały wytypowane przez ekspertów z FakeNews.pl na bazie wieloletniego doświadczenia w analizie przestrzeni informacyjnej.

Najważniejsze źródła, do których warto zajrzeć i poszerzyć wiedzę:

- Podręcznik Teorii Spiskowych, S. Lewandowsky, J. Cook (dostępny w wersji polskiej na stronie skepticalscience.com)
- Skeptical Science (skepticalscience.com)
- InfoTester: Researching Disinformation Methodology Report, M. Wilczyńska, M. Pawela, K. Lipka, M. Zadroga (dostępne na stronie medium.com/crossingdomains)

ĆWICZENIE 1

Przyporządkuj fiszki

CZAS	FORMA PRACY	CEL
ok. 10–15 minut	4 grupy	rozpoznawanie i przyporządkowywanie technik manipulacyjnych, cech myślenia spiskowego i błędów poznawczych

CO JEST POTRZEBNE?

- [ ] 30 fiszek
- [ ] Wydrukowane i pocięte karteczki z nazwami błędów poznawczych, cech myślenia spiskowego oraz technik manipulacyjnych (osobny plik „Karteczki do wycięcia"; pełna lista: s. 10)

JAK PRZEBIEGA ĆWICZENIE?

Podziel uczniów na 4 grupy. Pierwszej grupie przekaż 7 fiszek z błędami poznawczymi, a drugiej 7 fiszek z cechami myślenia spiskowego. Trzeciej i czwartej grupie rozdaj po 8 fiszek z przykładami technik manipulacyjnych. Poinformuj uczniów, że mogą patrzeć tylko na Stronę A (znajduje się tam grafika i przykład). Każdej grupie rozdaj pocięte karteczki z nazwami odpowiadającymi otrzymanym fiszkom. Uczniowie mają za zadanie, bez patrzenia na Stronę B, przyporządkować poszczególne fiszki do odpowiednich nazw na wydrukowanych kartkach. Po zakończeniu zadania uczniowie odwracają fiszki na Stronę B i sprawdzają, czy prawidłowo je przyporządkowali. Następnie możesz porozmawiać z uczniami o trudniejszych przykładach i wspólnie wymyślić inne, które pozwolą lepiej zrozumieć poszczególne błędy, techniki i cechy.

KONTEKST

Warto to ćwiczenie wykonać kilkukrotnie, aby uczniowie oswoili się z fiszkami i zagadnieniami z nimi związanymi. Kolejne ćwiczenia mają charakter bardziej zaawansowany i wymagają w miarę sprawnego orientowania się w omawianym temacie. Zwłaszcza że doświadczenie Fundacji pokazuje, iż nie są one intuicyjne dla większości osób.

ĆWICZENIE 2

Wymyśl własny przykład

CZAS	FORMA PRACY	CEL
ok. 15 minut	pary	tworzenie własnych przykładów technik manipulacyjnych

CO JEST POTRZEBNE?

- [ ] 16 fiszek z technikami manipulacyjnymi
- [ ] 16 egzemplarzy (lub mniej w zależności od liczby uczniów) wydrukowanych list technik manipulacyjnych

JAK PRZEBIEGA ĆWICZENIE?

Podziel uczniów na pary. Każda para otrzymuje losowo wybraną fiszkę z techniką manipulacyjną oraz listę wszystkich technik manipulacyjnych. Powinni dokładnie zapoznać się z fiszką, zarówno z przykładem, jak i wyjaśnieniem. Następnie niech spróbują opracować własny przykład i zapisać go na kartce. Każda z par przedstawia swój przykład, a pozostałe pary próbują odgadnąć, którą technikę manipulacyjną ilustruje. Uczniowie nie powinni ujawniać nazwy wylosowanej techniki — pozostali uczestnicy mają ją odgadnąć na podstawie przygotowanego przykładu.

KONTEKST

Tworzenie własnych przykładów ułatwia zapamiętanie i lepsze zrozumienie omawianego zagadnienia. Trzeba jednak pamiętać, że nie jest to zadanie łatwe i jako przygotowanie do tego ćwiczenia warto wspólnie z całą grupą wymyślić kilka przykładów losowych technik manipulacyjnych. Pozwoli to na odpowiednie wdrożenie się w temat. Przy tym ćwiczeniu możesz zaproponować jeden temat dla wszystkich, tak by przykłady dotyczyły tego samego obszaru. Warto jednak samemu zastanowić się nad przykładami przed przeprowadzeniem ćwiczenia, aby ewentualnie pomóc uczniom w jego wykonaniu. Same techniki manipulacyjne są elementem codziennego obcowania z przestrzenią informacyjną. Są stosowane powszechnie, zazwyczaj nieświadomie. Zdolność do ich rozpoznawania jest kluczowa, aby skuteczniej unikać manipulacyjnych przekazów. Jednocześnie pozwala to na refleksję nad własnym formułowaniem argumentów, wzmacniając umiejętność bardziej zrównoważonej i merytorycznej argumentacji.

ĆWICZENIE 3

Stwórzcie teorię spiskową

CZAS	FORMA PRACY	CEL
ok. 15 minut	7 grup	rozpoznawanie cech myślenia spiskowego poprzez wspólne tworzenie teorii spiskowej

CO JEST POTRZEBNE?

- [ ] 7 fiszek z cechami myślenia spiskowego

JAK PRZEBIEGA ĆWICZENIE?

Na początek zadaniem uczniów jest wymyślenie teorii spiskowej. Powinna zawierać się w jednym, krótkim sformułowaniu, np. „wszystkie ptaki to roboty szpiegujące” albo „niebo jest tak naprawdę czerwone”. Podziel uczniów na 7 grup. Każda grupa otrzyma jedną losowo wybraną fiszkę z cechą myślenia spiskowego. Następnie, według poniższej kolejności, każda grupa dodaje kolejny element do wymyślonej teorii spiskowej, reprezentujący wylosowaną przez nią cechę myślenia spiskowego. Pierwsza grupa modyfikuje początkową teorię zgodnie z wylosowaną cechą. Następnie przekazuje ją kolejnej grupie, która dodaje własny element. W ten sposób teoria przechodzi przez wszystkie siedem grup:

1. Coś musi być nie tak
2. Odporność na dowody
3. Nadrzędna podejrzliwość
4. Sprzeczność
5. Prześladowana ofiara
6. Nikczemne zamiary
7. Reinterpretacja losowości

Na końcu połączcie wszystkie elementy w jedną spójną (bądź niespójną) teorię spiskową. Im bardziej absurdalna będzie, tym łatwiej będzie zapamiętać jej cechy.

KONTEKST

Wspólne tworzenie absurdalnej teorii spiskowej powinno pomóc w skutecznym zapamiętaniu poszczególnych cech myślenia spiskowego. Cechy te pomagają rozpoznawać mechanizmy stojące za teoriami spiskowymi. Ich pojedyncze elementy mogą pojawiać się również w debacie publicznej, dlatego warto umieć je rozpoznawać i zastanawiać się, w jaki sposób wpływają na sposób interpretowania informacji. Świadomość występowania tego zjawiska powinna pomóc w skuteczniejszym rozpoznawaniu manipulacji, a także w autorefleksji nad własnym światopoglądem i formułowanymi wnioskami.

ĆWICZENIE 4

Pokaż błąd poznawczy

CZAS	FORMA PRACY	CEL
ok. 15 minut	7 grup	rozpoznawanie i wyjaśnianie błędów poznawczych

CO JEST POTRZEBNE?

- [ ] 7 fiszek z przykładami błędów poznawczych
- [ ] 7 egzemplarzy wydrukowanej listy błędów poznawczych

JAK PRZEBIEGA ĆWICZENIE?

Podziel uczniów na 7 grup. Każda grupa otrzymuje jedną, losowo wybraną fiszkę z przykładem błędu poznawczego oraz listę błędów poznawczych. Następnie każda grupa przygotowuje krótką prezentację własnego przykładu wylosowanego błędu poznawczego, np. w formie krótkiego komiksu, i przedstawia ją reszcie grup. Uczniowie próbują odgadnąć, o który błąd poznawczy chodzi.

KONTEKST

Zachęcenie grupy do przygotowania czegoś więcej niż tylko tekstowego opisu wylosowanego zagadnienia powinno zaktywizować osoby, które mogą być mniej zaangażowane w ćwiczenia. Dzięki temu wszyscy uczestnicy mogą zdobyć dodatkową wiedzę i sformułować własne spostrzeżenia. Błędy poznawcze towarzyszą nam cały czas i mogą stanowić podstawę do podejmowania błędnych decyzji. Dlatego też ich znajomość jest kluczowa i pozwala lepiej zrozumieć, jak działa nasz umysł i w jaki sposób najczęściej wyciągamy wnioski. Okazuje się, że często są one znacząco uproszczone albo oparte na błędnych przesłankach. Świadomość tego faktu powinna pomóc spojrzeć z innej perspektywy na wnioski formułowane przez nas i innych na podstawie dostępnych informacji.

DO WYDRUKOWANIA

Lista fiszek

Listę wykorzystasz w ćwiczeniach 2 i 4 – wydrukuj ją w potrzebnej liczbie egzemplarzy. Karteczki z nazwami do ćwiczenia 1 są w osobnym pliku „Karteczki do wycięcia" (duży format, 6 karteczek na stronie A4).

Techniki manipulacyjne (16)

1. **Fałszywi eksperci** Bulk Fake Experts
2. **Fałszywa debata / fałszywa równowaga** Fake Debate
3. **Rozdmuchana mniejszość** Magnified Minority
4. **Równia pochyła** Slippery Slope
5. **Dwuznaczność** Ambiguity
6. **Atak personalny** Ad Hominem
7. **Stawianie chochoła** Straw Man
8. **Fałszywy wybór** False Choice
9. **Jedna przyczyna** Single Cause
10. **Odwracanie uwagi** Red Herring / Whataboutism
11. **Rozdymka / Wyolbrzymianie** Blowfish
12. **Fałszywa równoważność** Apple vs. Oranges
13. **Fałszywa analogia** False Analogy
14. **Przesuwanie poprzeczki** Moving Goalposts
15. **Selektywne wybieranie danych** Cherry Picking
16. **Dowód anegdotyczny** Anecdote

Cechy myślenia spiskowego (7)

1. Coś musi być nie tak
2. Odporność na dowody
3. Nadrzędna podejrzliwość
4. Sprzeczność
5. Prześladowana ofiara
6. Nikczemne zamiary
7. Reinterpretacja losowości

Błędy poznawcze (7)

1. Efekt autorytetu
2. Efekt Pollyanny
3. Efekt potwierdzenia
4. Błąd teksańskiego snajpera
5. Heurystyka dostępności
6. Heurystyka zakotwiczenia
7. Błąd kosztów utopionych

Notatki

FakeNews.pl
Prawda nie leży pośrodku

Fundacja „Przeciwdziałamy Dezinformacji" – FakeNews.pl

Jest organizacją ekspercką specjalizującą się w zwalczaniu dezinformacji. Działa od 2020 roku. Najważniejszym obszarem działalności jest prowadzenie portalu fact-checkingowego FakeNews.pl, na którym regularnie publikowane są artykuły weryfikujące informacje krążące w sieci i poza nią. Od 2021 roku Fundacja jest członkiem IFCN (International Fact-Checking Network), międzynarodowej sieci organizacji zajmujących się weryfikacją faktów. Członkostwo w IFCN potwierdza, że Fundacja charakteryzuje się rzetelnością, przejrzystością finansową oraz wysoką wartością merytoryczną tworzonych przez nią raportów i analiz.

Od 2020 roku opublikowała ponad 800 artykułów fact-checkingowych, z których wiele dotyczyło istotnych dla polskiego społeczeństwa kwestii, takich jak pandemia COVID-19 czy inwazja Rosji na Ukrainę. Fundacja prowadzi również działania w zakresie monitorowania Internetu, badając aktualne narracje dezinformacyjne i identyfikując zewnętrzne operacje wpływu, ze szczególnym uwzględnieniem rosyjskich działań propagandowych. Praca Fundacji zaowocowała dziesiątkami raportów i analiz, dostępnych na stronie FakeNews.pl.

W 2023 roku Fundacja, wraz z trzema innymi polskimi organizacjami fact-checkingowymi, otrzymała nagrodę specjalną Press Club Polska za wspieranie dziennikarzy oraz ich odbiorców w obronie przed dezinformacją. Fundacja prowadzi również działania edukacyjne przy wielu okazjach – od kampanii informacyjnych po organizację webinariów, warsztatów lub wykładów dla szkół, organizacji pozarządowych czy podmiotów korporacyjnych.

STRONA
fakenews.pl

KONTAKT
kontakt@fakenews.pl

Minister Edukacji

Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Edukacji w ramach programu „Kompas Młodego Obywatela".